

MƏXFİLİKDƏN ÇIXAN TARİX

Xalqlar, millətlər var ki, ömürlərinin bütöv səhifələri qanla yazılıb. Keçdiyi məşəqqətli, keşməkeşli yol tarixi taleyinin güzgüsünə çevrilib. Ancaq nə ölümsəz silahlar, nə də ki, hər əlinə imkan düşdükcə mənfur qonşularının küreyinə sapladığı xəyanət xəncərləri onun müstəqillik əzmini, azadlıq iradəsini, mübarizə qətiyyətini qıra bəli. Əksinə, problemlərin mənəvi hər nə qədər möhkəm sıxdıqca, onun yaşamaq və mücadilə vermək əzmi bir o qədər artıb.

Bütün dünya bilir ki, Azərbaycanın başının bəlası Ermənistanla bağlıdır. Əslində, Azərbaycanın heç vaxt Ermənistan adlı bir problemi olmayıb. Təxminən 200 il əvvəl də, ötən əsrin əvvəllərində və 80-ci illərin sonunda da müasir həyati üstümüzə qısqırdan Rusiya İmperiyası və həmin ideologiyaların bugünkü xələfləri olmuşlar.

“Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyası ilə yaşayan xəstə təxəyyüllü həyati mübarizə metodları həmişə şantaj, ələalma, terror kimi müasir olduğu qədər də mürtəce mübarizə üsulları olub. Beləliklə, “hay işi”, başqa sözlə desək, “hay hərəkatı” yarandı. Onun ideoloji istinadgahı “Qnçak”, “Daşnaqsütyun”, zərbə dəstəsi yazıçılar, şəirlər, ictimai-siyasi xadimlər və s., məqsədi isə qonşularından torpaq qoparmaq, “Dənizdən-dənizə” “böyük Ermənistan” sərəm ideyasını reallaşdırmaq idi. Bu alçaq niyyətlərini həyata keçirmək üçün tarix boyu həyati ən iyrenc, qeyri-insani vasitələrdən belə çəkinməyiblər.

On illərdir ki, bütün dünyanı cəfəng “böyük Ermənistan” ideyasına inandırmaq istəyən həyati təbliğat maşını var qüvvəsi ilə “erməni soyqırımı” məsələsini gündəmə sırımağa çalışır. “İnsan (türk) ağırlarından bəhs edən həqiqətlər əvəzinə, qəddar türk və xeyrixah erməni haqqında böyük mif” yarandı və dünyaya ayaq açdı. Bu yalan sonralar daşnaqçılığın ideya-nəzəri qayesini təşkil etdi. “Erməniçilik hərəkatı”nın mövcud olduğu tarixin tədqiqi belə bir qənaəti səbəbləndirir ki, bu adamlara nə yeni ərazilər, nə Ağrı dağı, nə də Qarabağ lazım olub. Onlara münafiq ocaqları, terror, mübarizə, müharibə, bir sözlə, mənfi ovqatla yüklənmiş proseslər lazımdır. Çünki bu, murdar erməni xislətini ortaya qoymaq üçün ən münbit zəmindir. Təəssüflər olsun ki, özünün imperiya siyasətinə dindəşları arasında sadıq müttəfiq (oxu: müti vassal - **A.M.**) axtaran Rusiyanın seçimi öz tarixçi-şərqsünaslarının da yazdığı kimi, satqın və qorxaq ermənilərin üzərinə düşüb. 1828-1920-ci illər arasında Rusiyanın bilavasitə iştirakı ilə iki milyon nəfərdən artıq azərbaycanlı dedə-baba torpağından çıxarılmış və həmin yerlərdə ermənilər məskunlaşdırılmışdır. XIX əsrin əvvəllərində İrəvan quberniyası əhalisinin 80 faizi müsəlmanlardan ibarət olub. Be-

ləliklə, 1828-1832, 1877-1878, 1905-1907, 1918-1920, 1948-1953 və 1988-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı planlı şəkildə deportasiya və soyqırımı siyasəti tətbiq edilmişdir.

Hayların Naxçıvan, Zəngəzur, Bakı, Quba, Şamaxı və Lənkəranda törətdikləri vəhşiliklər, insanlığa xas olmayan qanlı aksiyalar bu gün də lənətlə xatırlanır, öz miqyası və nəticələri ilə mədəni bəşəriyyəti heyretləndirib sarsıdır. Bütövlükdə, Azərbaycanın və azərbaycanlıların başına gətirilən müsibət və haqsızlıqlar elmi-tarixi fikrin predmeti olsa da, həmin hadisələrin tarixi-siyasi-hüquqi və mədəni qiyməti verilməmişdir. Azərbaycanlıların ümum-millət lideri Heydər Əliyevin 1997-ci il dekabrın 18-i və 1998-ci il martın 26-da im-

zaladığı iki mühüm Fərman - “1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindəki tarixi-etnik torpaqlarından deportasiyası haqqında”

və “Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında” fərmanları tariximizin iki yüzilliyi əhatə edən qaranlıq keçmişinə işıq salan ilk məni sənədlər oldu. Dövlət başçısının 31 martı Azərbaycanlıların soyqırımı günü elan edən 26 mart tarixli Fərmanı milli yaddaşımızı dirçəldən, tarixi həqiqətlərin üzə çıxmasına və öz yerini tutmasına, tarixin yenidən və ağ ləkələrsiz yazılmasına təkan verən müstəsna siyasi-hüquqi və mədəni sənəd sayıla bilər. Fərmanda göstərilir ki, azərbaycanlıların soyqırımı Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan, Lənkəran və digər bölgələrdə xüsusi qəddarlıqla həyata keçirilmişdir. Ermənilərin Azərbaycan xalqına qarşı çevrilməsi soyqırımı siyasəti çar Rusiyasında mərkəzi hakimiyyətin süqut etdiyi, keçmiş imperiyanın dərəbəylik və anarxiya şəraitində yaşadığı 1918-ci ildə daha geniş vüsət almışdır. Bu dövrdəki soyqırımı daha mütəşəkkil şəkildə, daha böyük bir qəddarlıq və amansızlıqla həyata keçirilmişdi (Milli Məclisin 1998-ci il 31 mart bəyanatından). Təkcə 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı, Şamaxı, Quba, Muğan və Lənkəranda ermənilər 50 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirmiş, evlərini talan etmiş, on minlərlə adamı öz doğma yurdundan didərgin salmışlar. Bakıda 30 minə yaxın soydaşımız xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmiş, Şamaxıda 7 min nəfərədək əhali, o cümlədən, 1653 qadın və 965 uşaq öldürülmüşdü. Qarabağın

dağlıq hissəsində 150, Zəngəzurdə 115, İrəvanda quberniyasında 211, Qars vilayətində 92 kənd yandırılmış, dağıdılmış və talan edilmişdi.

Azərbaycana düşmən mövqedə duran geosiyasi güc mərkəzlərinin dəstəyi ilə bu gün də Azərbaycana qarşı aqressiyasını azaltmayan, işğal etdiyi torpaqlardan çıxmayan təcavüzkar Ermənistanın azərbaycanlılara qarşı rəsmi dövlət ideologiyası səviyyəsinə qaldırılmış separatçı və terrorçu siyasəti barədə kifayət qədər nəşrlər var, sanballı tədqiqat işləri aparılıb. Erməniçiliyin geneoloji əsaslarının, özge torpaqlarına yiyələnmək kimi xəstə təxəyyülün patologiyasının, müasir dünyanın çağırışları və dövrün fəlsəfəsi ilə da-

ba n - d a b a n a zidd olan işğalçılıq, monoetniklik ideologiyasının tədqiq və təhlil olunmasında həmin əsərlərin müstəsna yeri və sanballı vardır. Ancaq hesab edirəm ki,

qarşımızdakı bu kitab da bir bölgənin faciələrinin timsalında bütöv bir xalqın iztirab və məşəqqətlərinin ifadəsinə çevrilməyi bacaracaqdır. **“Şamaxı: 100 il “tam məxfi qrif”i altında” kitabı müəlliflər kollektivinin gərgin zəhmətinin, yorulmaz axtarışlarının, dərin elmi tədqiqatlarının nəticəsi kimi araya-ərsəyə gəlmiş ciddi tədqiqat əsəridir. Onu janrının müxtəlifliyinə görə sintez tədqiqat da adlandırmaq mümkündür. Çünki bu kitabda tarixiliklə müasirlik, faktoloji bünövrə ilə publisistik təhkiyə uğurlu şəkildə çulğalaşa bilib. Kitab real tarixi hadisələrin, faktların, xronikaların, foto-sənədlərin, arxiv materiallarının dəyərləndirilməsi texnikası baxımından da maraqlıdır.**

Əlamətdardır ki, tanınmış tədqiqatçı Rövşən Vəlizadə ilə 100 illik tarixin o tayında qalan həqiqətlərin vətəndaşlıq hüququ qazanmasında ona yol yoldaşlığı etmiş iranlı filosof Hüseyin Siyami, İraq tarixçisi Məsud Süleyman əl Həmid, bu xeyrixah işə Suriyadan qoşulmuş tarixçi-alim Faiz Fərha Rəşid və livanlı etnoqraf-dilçi Səid Bərrə Azərbaycanın tarixi taleyinin ən faciəli bir məhələsi ilə bağlı tarixi həqiqətləri açıb ortaya qoyan dəyərli bir kitabın həmmüəllifi olmaqla yanaşı, həm də soykökləri etibarilə Azərbaycanın elm-irfan, maarif və mədəniyyət paytaxtlarından biri olmuş Şamaxı şəhərindəndirlər.

Əsər bir ölkənin basqısı-

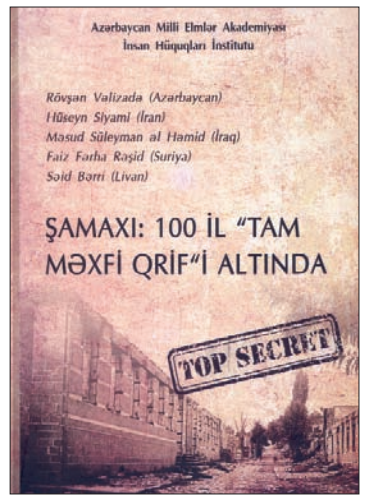
na qarşı qatı terrorçuluq siyasətini mötəbər mənbələrə istinad edən sənədlər əsasında isbat etdiyinə görə ciddi elmi məxəz adlandırılmağa da iddia edə bilər.

Kitabı vərəqlədikcə, müəllif oxucunun əlinə tutaraq sanki məxfi sənədlərin, tarixi faktların, faciəvi insan taleyinin, qatı açılmamış həqiqətlərin topladığı bir məkandan keçirir. Öyrənirik ki, Şamaxıda erməni qanıqəni S.Lalayanın göstərişi ilə zərgər Meqriyan və Qalstyanın mülklərində ermənilərin işğəncə otaqları düzəldilmişdi və burada insanlara amansız cəzalar verirdi. Biri digərini əvəz edən faktlar və həftə sözlə belə təsvirə gəlməyən səhnələr bu gün bütün dünyada “əzabkeş erməni milləti” obrazını yaratmaq istəyənlərin sələflərinin hələ 20-ci yüzilliyin əvvəllərindən xirtdəyəcəni bəşəri cinayətlərin içində olduqlarını bariz şəkildə göstərməkdədir.

Faktlar mütəşəkkil erməni separatizminin tarixinin bir qədər də əvvələ aid olduğunu göstərməkdədir. Kitabda Kanadanın Ontario əyalətində nəşr olunan “Star” qəzetinin 1918-ci il may nömrələrindən birində əslən Şamaxının Çuxuryük kəndindən olan Məlik-Qasımov Eyni Məşədi oğlu dünya mətbuatına əsasən doğma yurdunda erməni vandallarının törətdiyi soyqırımı ilə bağlı yazdıqlarından kiçik bir iqtibası ürək ağrısız oxumaq mümkün deyildir: “... Bu nə fəlakət idi ki, Azərbaycanda oldu. Onlar mənim doğduğum Şamaxı şəhərində fitnə-fəsad törətdilər. Mənim anadan olduğum Çuxuryük kəndi isə başdan-başda yandırıldı. Adamlar, qohum-əqrəbam öldürüldü...”

Həmin dövrün günümüzdə açılan arxivləri, qəzetlərin səhifələri, o dəhşəti yaşamış insanların xatirələri hər nə qədər qorxulu nağılları xatırlatsa da, təkzibedilməz həqiqətdir və **“Şamaxı: 100 il “tam məxfi qrif”i altında” kitabı həmin həqiqətlərin, o dövr haqqında bilmədiklərimizin Azərbaycan oxucularına çatdırılması ilə müəllifinin cəmiyyət qarşısında bir alim, tədqiqatçı, publisist və nəhayət, vətəndaş kimi ictimai-humanitar borcunu yerinə yetirdiyini ortaya qoyur.**

Kitabı bir çox cəhətlərdən dəyərli edən məziyyətlərdən biri də mənbələrlə işin, tədqiqatçı zəhməti və məqsədyönlülüğün, fakt və hadisələrə münasibətdə siyasətçi fəhmi və rəsonallığının üst səviyyədə olmasıdır. Yəni, janr etibarilə tarixi mövzuda yazılan kitablarda, adətən, təhkiyə, təxəyyül, fərdi baxış kimi elementlər ikinci cərgəyə keçərək ön plana ən vacib prinsipi səhihlik, dəqiqlik və tarixilik olan fakt və hadisələri çıxarır. Xüsusilə də Azərbaycana hüsn-rəğbəti, isti münasibəti ilə fərqlənməyən oxucuların

da bu və ya digər vasitələrlə tanış olacağı kitabda erməniçiliyin xislətinin, onun separatçı və şovinist mahiyyətinin, qloballaşmağa, mədəniyyətlərin inteqrasiyasına doğru addımlayan dünya nizamında əşirət dünyagörüşü, radikal-dağidıcı ideologiyası ilə özünü sivil bəşəriyyətdən təcrid etmiş obrazının bütün dolğunluğu ilə canlandırılması təqdirləyiqdir və müəllifin əsas uğurlarından biri kimi dəyərləndirilə bilər.

Tədqiqatla bağlı “ilk”lərdən biri 1918-ci ildə ermənilərin Şamaxıda törətdikləri vəhşiliyin ayrılıqda götürülmüş hər bir inzibati vahid - yəni, kəndbəkənd təqdim olunmasıdır. Məsələn, indiyədək əlimizdə olan başqa mənbələrdə, elmi əsərlərdə, tədqiqatlarda rayon üzrə faciənin ümumi miqyası, ən yaxşı halda bəzi lokal faktlardan bəhs edilirdisə, bu kitabda şamaxılıların soyqırımı bütün detalları ilə, müfəssəl şəkildə açıqlanır.

1918-ci ildə Şamaxıda yayılmış separatçı “Daşnaqsütyun” ittifaqının nizamnaməsi də ilk dəfə çap olunur.

Yenə də mətndə ilk dəfə Şeyx Şamaxı adı ilə rastlaşırıq. Müxtəlif mənbələrə müraciət edən müəllif aydınlaşdırmışdır ki, Şeyx Şamaxı ermənilərin kütləvi qırğın törətdikləri Gəncə, Qazax, Göyçay və digər bölgələrdən gələn gənclərin topladığı partizan dəstəsinin başçısı olub. Və cəllad Stepan Lalayanı ilk dəfə məğlub edən də məhz həmin şəxs olmuşdur.

Oxucu üçün az maraqlı kəsb etməyəcək növbəti bir fakt da ondan ibarətdir ki, tədqiqatçılar ötən əsrin əvvəllərində erməni terrorundan canını götürüb İraqa, Suriyaya, İrana, Misirə, eləcə də Şərqi Avropanın bəzi ölkələrinə pənah aparmış şamaxılıların yaşadığı məhəllələrin, ticarət evlərinin adlarını, bəzi doğma və tarixi toponimləri məskunlaşdıqları yeni ünvanlarda yaşatdıqlarını faktlarla göstərir.

“Şamaxı: 100 il “tam məxfi qrif”i altında” kitabı bu gün dünyanın bəzi ölkələrinin hələ də etinasız qaldığı global erməni terrorunun ifşa edilməsinə, tərəqqipərvər bəşəriyyət tərəfindən ötən əsrin əvvəllərində ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri soyqırımı cinayətinin tanınması-na töhfəsini verəcəkdir.

Aytən MUSTAFAYEVA,
AMEA İnsan Hüquqları
İnstitutunun direktoru, hüquq
üzrə fəlsəfə doktoru,
Milli Məclisin deputatı.